

ההתמודדות עם העבר העברייני בישיבות המשקמות עבריינים

תכנית לשיקום אסירים לשעבר בישיבות לחוזרים בחשובה בישראל מאפשרת למשתקמיה להשתלב בחברה שומרת חוק ולשקם באמצעות הסברים דתיים את דימוים החברתי והעצמי, מבלי שעברם העברייני יאיים על זהותם החדשה. לצורך זה משתמשות הישיבות בשני אמצעים עיקריים, המבוססים על ההלכה היהודית ועל השקפת העולם היהודית הדתית: (א) הישיבות מתעלמות במתכוון מהתיוג העברייני של תלמידיהן ומעברם הספציפי ואינן דורשות הסברים לגביו; (ב) הישיבות מספקות לתלמידים הסברים דתיים משלהן לעבריינות, הסברים שתולים את האשמה בגורמים שמחוץ לאחריותם האישית. האסירים החוזרים בתשובה לומדים הסברים אלה ומשתמשים בהם במתכונת של תירוצים כדי להשתחרר באמצעותם מאחריות לעברם העברייני הספציפי. למרות השימוש באמצעים אלה, נזקקים האסירים המשתקמים בישיבות גם להסברים במתכונת של תירוצים שאינם בעלי אופי דתי. הממצאים, המבוססים על ראיונות פתוחים שנערכו באמצע שנות ה-80 עם 50 אסירים לשעבר ב-4 ישיבות בישראל, מלמדים שהעבריינים הרוצים להשתקם בחברה חדשה שומרת חוק נזקקים למגוון רחב של אמצעים כדי לנטרל את האיום שבעברם על זהותם החברתית והאישית החדשה.

מבוא

כאשר אדם מואשם בהתנהגות סוטה, הוא נדרש לתת – לאחרים ולעצמו – הסבר להתנהגותו. להקלת נטל האשמה עומדים לרשותו אמצעים מילוליים שונים. סקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968) הציעו שני סוגים של הסברים, שבהם יכול הפרט לבחור כדי להסביר את התנהגותו. הם מתבססים על ההבחנה של אוסטיין (Austin, 1961, pp. 123–152) בין תירוצים (excuses), שבהם יש הסכמה שהפעולה רעה, בצד הכחשת אחריות מלאה לביצוע הפעולה, לבין הצדקות (justifications), שבהן הפרט מקבל על עצמו אחריות מלאה לביצוע הפעולה, אך מכחיש את המשמעות השלילית שלה. תירוצים, לפי סקוט וליימן, נחלקים לארבעה טיפוסים: מקריות או תאונה, חוסר ידע או פגיעה ברצון החופשי, דחפים ביולוגיים, וחיפוש "שעיר לעזאזל". כטיפוסי הצדקות הם מקבלים, פחות או יותר, את שיטות הנטרול שהציעו סייקס ומצה (Sykes & Matza, 1957). הפרט המואשם בהתנהגות סוטה נוטה לבחור הסברים להתנהגותו מתוך מגוון ההסברים המקובלים בחברה שלו והנלמדים כתוכה (Hamilton & Hagiwara, 1992; Kalab, 1987; Marolla & Scully, 1987; Mills, 1940). לקבוצות שונות בחברה יש הסברים ספציפיים

המאפיינים אותן. לדוגמה, בישיבות לחוזרים בתשובה ניתן למצוא הסברים לעבר העברייני (במתכונת של תירוצים), העושים שימוש במונחים כמו יצר הטוב ויצר הרע (קרומר, 1979). שימוש כזה מוליך, לדברי קרומר, לאובייקטיביזציה ולפרסוניפיקציה של יצרים אלו.

השימוש בהסברים מסוגים שונים עדיין אינו מבטיח למואשם שהם יביאו להקלה באשמתו, שכן בחברה ישנה חלוקה דיפרנציאלית לא רק של רכוש, אלא גם של הזכות לתת הסברים משכנעים. סוטים, שהפרו חוקים, מאבדים את זכותם להישמע כאמינים (Cohen, 1977, p. 17), ובכך נחסמת תכופות בפני הסוטה האפשרות לשקם באמצעים מילוליים את זהותו החברתית והעצמית. הסבריו של עברייך לא יועילו לו תכופות בבית המשפט, ולעתים אף יביאו להחמרה בעונשו (Felson, Baccaglino, & Ribner, 1985; Margolin, 1990). הסוטה עלול להיות מתויג כאדם בלתי אמין, שהסבריו מפוקפקים, ועל כן אוצר הנימוקים שלו למעשיו (Mills, 1940; vocabulary of motive) לא יועיל לו לרצות את החברה ולהשתלב בה כשווה בין שווים. כדי שתכנית לשיקום עבריינים תהיה יעילה, עליה לאפשר לעבריינים – אך לא לחייבם – להסביר את מעשיהם, כדי לשקם את דימוים החברתי והעצמי. עליה למצוא דרך שתאפשר להם להשתלב מחדש בחברה כאזרחים שומרי חוק, ולהסתפק ברצונם לעשות זאת כהוכחה מספקת, שתזכה אותם בלגיטימציה חברתית.

בישראל פועלת תכנית כזו במסגרת של ישיבות לחוזרים בתשובה. בישיבות האלה נקלטו בשנים 1980-1992 מאות רבות של עבריינים, אסירים לשעבר, מהם 417 שנמצאים במעקב של רבנות משטרת ישראל ושל הרשות לשיקום האסיר. מתוך 417 עבריינים אלה נכלאו מחדש 33 (7.9%) בבתי סוהר (פלד, 1994).

כאשר אנשים עוברים מתרבות אחת לתרבות אחרת, משתנים ההסברים שלהם לגבי התנהגותם (Hamilton & Hagiwara, 1992; Mannheim, 1940, p. 316; Mills, 1940). אפשר לראות בעזיבת החברה הקודמת ותרבותה ובהצטרפות לחברה הדתית החדשה יישום של תיאוריית ההתחברות הדיפרנציאלית, שלפיה ההתנהגות העבריינית הייתה מעוגנת במציאות החברתית, שבה חי העברייך, ושימשה ביטוי לה. על פי סתרלנד וקרסי, "כאשר התנהגות עבריינית נלמדת, כולל הלימוד: (א) טכניקות לביצוע העברות, שהן לעתים מורכבות ולעתים פשוטות; (ב) מניעים ספציפיים, רציונליזציות ועמדות." (Sutherland & Cressey, 1974, p. 75). כאשר עברייך נכנס לישיבה הוא משנה את המציאות החברתית שלו ולומד בה התנהגות חדשה, בלתי עבריינית, מלווה בעמדות תומכות בה ובהסברים לה. מילס (Mills, 1940) מציג את לימוד ההסברים להתנהגות (motives בלשונו) כחלק מתהליך הסוציאליזציה. הילד לא רק לומד מה לעשות, אלא לומד גם מניעים סטנדרטיים, שמקדמים התנהגויות נתונות מראש, ומעכבים התנהגויות אסורות. מבחינה זו, ההשתלבות בישיבה פירושה רה-סוציאליזציה להתנהגות חדשה, שמלווה בהסברים חדשים. הסברים שעוסקים לא רק בהתנהגות המחייבת בהווה, אלא גם בהתנהגות העבריינית בעבר (Berger & Luckmann, 1966, pp. 145-146).

בתהליך השיקום של עבריינים בישיבות יש התמקדות מיוחדת בצורך הרב של העבריינים

לשעבר להסכיר את עברם העברייני, כך שתתאפשר השתלבותם בחברה החדשה בלי לאיים על זהותם החברתית והעצמית. הסברים אלה, ומרכיבים נוספים בשיטת שיקום זו, כמו הרחקתם וכידודם של המשתקמים מהחברה שבה נהיו לעבריינים, מבוססים על תפיסת עולם דתית יהודית לגבי שיקום עבריינים, ועל כלים שונים שפותחו במהלך הדורות כדי ליישמה בפועל. על פי ההשקפה היהודית, יכול אדם שחטא וחזר בתשובה לבנות את חייו מחדש בלי להיות משועבד לחטאי העבר. אחד האמצעים לכך הוא הסבר העבר והצגתו בצורה בלתי מאיימת. לפי רוטנברג (Rotenberg, 1987, p. 61), "רהביליטציה ביוגרפית יכולה להופיע כתיקון לשגיאות העבר, שכן היא עוזרת לשמור על התאמה קוגניטיבית בין עברו של האדם לבין ההווה, המכוון לעתיד שלו". רוטנברג מציע את הרה"אינטרפרטציה המדרשית כדוגמה לרהביליטציה כזו. החוזרים בתשובה לומדים בישיבות מדרשים שונים בצד לימוד התורה. חלק מדרשים אלה מפרש מעשים של אישים שונים בתורה, ואגב כך מצמצם או מבטל את חטאם. בכך יכולים המדרשים לספק לעבריין החוזר בתשובה שיטה חדשה לפרש את עברו, אשר תתאים גם למצבו בהווה ולשאיפותיו העתידיות. בצד האמצעים המיוחדים שיכולות לספק הישיבות לעבריינים החוזרים בתשובה, עומדים לרשות עבריינים אלה ההסברים שהציעו סקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968): הצדקות ותירוצים (בעניין זה ר' גם Emerson, 1969; Margolin, 1990; Ray & Simons, 1987; Scully & Marolla, 1984). במחקר הנוכחי נעשה ניסיון לברר: (א) כיצד מתייחסות ישיבות, הקולטות עבריינים לשעבר, לעברם של תלמידים אלה; (ב) כיצד מתמודדים העבריינים החוזרים בתשובה עם האיום שבעברם, דהיינו כיצד הם מסבירים את עברם לאחרים ולעצמם; (ג) מה הם האמצעים המיוחדים שמספקות הישיבות לעבריינים המשתקמים בהן לצורך התמודדות זו; ו-(ד) באיזו מידה מספקים אמצעים אלו את צורכי המשתקמים ובאיזו מידה הם מרגישים צורך להשתמש באמצעים נוספים.

שיטת המחקר

נבדקים

בשנים 1984-1987 ערכתי ראינות פנומנולוגיים פתוחים עם 50 עבריינים לשעבר, חוזרים בתשובה, בארבע ישיבות בירושלים. דבריהם של המרוואיינים משקפים את המציאות, כפי שנתפסה בעיניהם בתקופת הריאיון, כלומר לאחר שחזרו בתשובה. הכרת תפיסה זו מאפשרת הבנה של התייחסותם לעברם העברייני ושל הסבריהם לגביו. כדי להבטיח שלא ייכללו בקבוצת המחקר עבריינים שוליים ו"מקריים", נבחרו רק עבריינים שישבו בבית סוהר לפחות חצי שנה ולאחר שחרורם נקלטו בישיבות לחוזרים בתשובה. בנוסף לאסירים לשעבר החוזרים בתשובה ראינו 15 חוזרים בתשובה בישיבות, שלא היו אסירים בעבר – אלה היוו קבוצת ביקורת.¹ בשתי הקבוצות נכללו רק כאלה ששהו בישיבות יותר

1 המחקר עסק באספקטים נוספים של שיקום העבריינים בישיבות, שאינם מפורטים כאן (ר' תימור, 1989).

מחצי שנה, וזאת בהתבסס על ניסיונם של הרבנים בישיבות אלה, שלפיו עוברים 3-6 חודשים עד שהעבריינים החוזרים בתשובה מסתגלים למסגרת החדשה ונחשפים באופן משמעותי לדינמיקה החברתית ולהשפעות התרבותיות של המסגרת החדשה. בקבוצת המחקר נכללו כל העבריינים לשעבר שעמדו בקריטריונים שלעיל באותן ארבע ישיבות בתקופת המחקר, פרט לאחד שסירב להתראיין. שמות התלמידים שהיו אסירים בעבר התקבלו מהרבנים האחראים בישיבות, והם גם המליצו לתלמידים אלה לשתף פעולה עמי.

הנחקרים בקבוצת העבריינים לשעבר היו כולם גברים, ששהו בישיבות בזמן הראיונות בין חצי שנה ל-8 שנים (2.4 שנים בממוצע). טווח גיליהם היה 21-42 שנים (28.5 בממוצע). רוב הנחקרים בקבוצה זו (32) ישבו בכלא פעמים אחדות, והשאר (18) – פעם אחת. תקופות המאסר המצטברות שלהם נעו בין חצי שנה ל-10 שנים, (3.6 שנים בממוצע). השכלת הנחקרים נעה בין אפס ל-12 שנות לימוד (7.5 שנות לימוד בממוצע).² מחצית הנחקרים היו רווקים בזמן הראיון, אחד גרוש ו-24 נשואים (מתוכם 20 שנישאו לנשים דתיות לאחר שנכנסו לישיבה). ארבעה נחקרים נאסרו מחדש לאחר הראיונות, בשנים 1986-1993. אפיוני הנחקרים מקבוצת הביקורת דמו לאפיוני הנחקרים העבריינים לשעבר, פרט לעובדה שלא ישבו כלל בכלא.

כלי המחקר

כדרך לאיסוף הנתונים נבחר הראיון הפתוח. מחד, הוא אפשר לי לקדם את השיחה ולכוון את הנחקר לתחומים המעניינים אותי, ומאידך – אפשר לנחקר לדבר כרצונו בתחומים אלה ואחרים, להדגיש את החשוב בעיניו ולהתעלם מהטפל (ר' Lewis, 1961). השתדלתי לדובב את הנחקרים תוך התערכות מינימלית מצדי, כך שאוכל לשמוע על תהליך החזרה בתשובה מנקודת המבט שלהם, ולעמוד על פרשנותם לשינוי שחל בהתנהגותם ובתפיסת עולמם. הצגתי להם שאלות משני סוגים: שאלות שיניעו אותם לדבר בצורה חופשית ורצופה, ושאלות שיניעו אותם להתרכז בדבריהם בתחומים הבאים: (א) הסיבות לעבריינותם בעבר, (ב) הסיבות לחזרתם בתשובה, (ג) השוני בין עברם העברייני לבין ההווה הדתי שלהם וההבדלים בתפיסת העולם הנובעים מכך.³

ככל שחוקר קרוב יותר לתופעה שהוא מנסה להבינה, עולה תוקף המדידה (Erikson, 1977; Plummer, 1983, p. 101). הראיונות עם הנחקרים נערכו לאחר שנכנסתי כחוקר לישיבות לחוזרים בתשובה, צפיתי בפעילויות השונות, ושוחחתי עם רבנים ועם תלמידים. כך עמדתי על שיטות החברות של הישיבות ועל תפיסות העולם והתכנים שהן מקנות

2 חסרי השכלה למדו קרוא וכתוב בישיבות.

3 היות שמדובר בריור האמת הסובייקטיבית של המרואיינים בזמן נתון, אמת העשויה להשתנות במהלך הזמן תוך כדי האינטראקציה החברתית עם אחרים (Gerth & Goetz & LeCompte, 1984; Mills, 1954, pp. 112-119), אין משמעות לשאלת מהימנות הנתונים כמוכן של יציבות מעבר לזמן (ר' Cicourel, 1964, p. 49; Marshall, 1981; Merriam, 1988, p. 170; Schutz, 1973, pp. 266-267).

לתלמידים. היכרות זו תרמה לתוקף המבנה של ממצאי המחקר, בכך שצמצמה את הפער בין עולם המושגים שלי ובין עולם המושגים של הנחקרים, ואפשרה לי להתאים את השאלות בראיונות לעולמם של הנחקרים (ר', Guba & Lincoln, 1984; Goetz & LeCompte, 1988). ההכרה החברתית שבה זכיתי צמצמה השפעה שלילית של תגובתיות, והפחיתה את הסבירות שנחקרים יציגו בפני חזות מזויפת (ר' Phillips, 1973).

מהלך המחקר

לנחקרים נאמר שמטרת המחקר היא להבין את תהליך החזרה בתשובה שלהם. הראיונות נערכו בחדרי הלימוד בישיבות, על פי רוב בהפסקות הצהריים. בדרך כלל ארך הריאיון כשעתיים רצופות, אך היו ראיונות שארכו יותר ושללהשלמתם נדרשו שתיים או שלוש פגישות. שנים-עשר ראיונות הוקלטו (בהסכמת הנחקרים); כשאר הראיונות היו רעשי רקע רבים ולכן הסתפקתי ברישום סימולטני של דברי הנחקר, תוך שאני מבקש ממנו לחזור על דברים או להמתין עד שאספיק לרשום את דבריו.

ממצאים ודיון

בניתוח תמלילי הראיונות התייחסתי רק לתוכנם הגלוי (ר' Holsti, 1969, p. 12; Berelson, 1952, p. 16). הנחקרים הקדישו בממוצע כחמישית מכלל דבריהם בריאיון להסברת עבריינותם ולהתאמתה למציאות חייהם החדשה. הסברים אלה נותחו על פי הטיפולוגיה של סקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968), שהוצגה לעיל במבוא. לצורך ציטוט מדבריהם ייקראו הנחקרים במספרים: 1-50 לקבוצת העבריינים לשעבר, 51-65 לקבוצת הביקורת. להלן יוצגו שני סוגים של הסברים בעלי אופי דתי אשר מספקת הישיבה לעבריינים לשעבר, להקלת הנטל התודעתי – החברתי והעצמי – של העבריינות: ביטול הסטיגמה העבריינית והסברים המשחררים מאחריות לעבר העברייני. לאחר מכן תוצגנה דרכי נטרול לעבר העברייני שאינן בעלות אופי דתי.

ביטול הסטיגמה העבריינית

כל עוד קיים התיוג השלילי לגבי העבריינים הרוצים לחזור בתשובה, תהינה ההזדמנויות החברתיות והכלכליות הפתוחות בפניהם מצומצמות. יתר על כן, התיוג השלילי המתמשך עלול לפעול כנבואה המגשימה את עצמה, ולכן סיכוייהם להשתקם יהיו קלושים (ר' שוהם, 1983, ע' 133). אך עם החזרה בתשובה עשוי התיוג השלילי שלהם להתבטל והם זוכים בהזדמנות להשתלב כשוויים בחברה שומרת חוק (ר' Braithwaite, 1989). בתהליך זה ניתן להבחין בשלושה צירים: התעלמות מכוונת המבוססת על צד דתי, שילוב בקבוצה חברתית שכל חבריה רואים את עברם כשלילי והתחברות דיפרנציאלית חדשה.

התעלמות מכוונת המבוססת על צו דתי

הישיבה אינה דורשת מן העבריינים הסברים למעשיהם הספציפיים בעבר. למעשה, היא מתעלמת במכוון מעברם הספציפי וזאת על סמך הוראת ההלכה היהודית (רמב"ם, הלכות תשובה, ז, ח). דרך התשובה ביהדות היא קשה כשלעצמה, ואין להקשות עליה בדרישות נוספות כגון מתן הסברים על ההתנהגות בעבר. לכן מנחים הרבנים את התלמידים בישיבות אלה להתעלם במידת האפשר מעברם. החיטוט בעבר עלול להחליש את החוזר בתשובה ולהביאו לחוסר אמונה בעצמו, באשר העבר מסמל את כישלוננו. בחסידות, לדוגמה, נחשב החיטוט בעבר לחטא, משום שאגב החיטוט מצטער האדם ומונע עצמו מעבודת האל (שץ, 1968, ע' 47). אומר נחקר מס' 2:

כשמחממקים בתורה שוכחים מהעבר. אני, ב"ה, כבר שכחתי הרבה דברים. לא רוצה שיזכירו לי, לכן אני מתרחק מהרבה דברים. אם לא נזוהר, חס וחלילה, אפשר שוב ליפול.

כל מעייניו נתונים עתה לעולם החדש שנפתח בפניו ולסיכויים שהפעם לא ייכשל. האוריינטציה עתה היא עתידית. ברוח זו אומר נחקר מס' 29:

אני לא יכול להיולד מחדש, אבל אני יכול לשכוח דברים. היו עולמות ונחרבו ולא מזכירים אותם. הארץ הייתה תוהו ובוהו. לכן לא צריך גם להזכיר את העבר שלי. אני מנסה להשכיח את זה בכוח התורה. בונים דברים יותר חשובים. אם אני ואתה נבנה משהו חדש, נשכח את הישן. אם נבנה אוטו, נשכח את הקורקינט הקודם, זה דבר של מה בכך. מטבע האדם לשכוח דברים שעבר, לשים אותם בצד.

דרישה זו של התעלמות מהעבר באה לידי ביטוי באופן מעשי במספר ראיונות, שבהם ציינו הנחקרים שאלמלא המליץ הרב בפניהם להתראיין ולענות על כל שאלותי, לא היו מסכימים לדבר על עברם.

שילוב בקבוצה חברתית שכל חבריה רואים את עברם כשלילי

לפי ההגדרות הדתיות, לכל החוזרים בתשובה יש עבר עברייני.⁴ לעתים אף הרבנים הם חוזרים בתשובה, כך שבהתייחס לעבר אין לחבר אחד עדיפות על פני האחר ואין לו סיבה לתבוע הסברים לעבר מזולתו. כולם היו עבריינים כשעברו על מצוות הדת היהודית; גם אלה שחוק המדינה אינו מגדירם כעבריינים.

פועל יוצא נוסף מקליטה משותפת זו הוא ביטול הפער שהיה קיים בעבר בין שני סוגי החוזרים בתשובה, ועמו ביטול הצורך של חלק מן החוזרים בתשובה, העבריינים לשעבר, להסביר את התנהגותם ולהתנצל על עברם בפני השאר. אומר נחקר מס' 21:

חוקי הארץ קיימים 37 שנים. החוקים של התורה קיימים אלפי שנים. האדם החילוני, שאינו שומר התורה, הוא עבריין יותר גדול מזה שיושב בבית הסוהר. העבריין, היו לו צרות ולכן נהיה כזה. החילוני, לא היו לו צרות.

תפיסה חדשה זו הופכת על פיה את התפיסה המקובלת בחברה החילונית, שאליה השתייך בעבר, לפיה רק העברייני על פי הגדרת חוק המדינה הוא הסוטה. עתה, בעיניו, החילוניים — שהאשימו אותו בעבריינות — הם עבריינים לא פחות ממנו, ואולי אף יותר. באותו כיוון אומר נחקר מס' 15:

החיים במדינה היום מעוותים. זו אינה יהדות, כך מחנכים להירדררות. כל אדם שאינו מאמין הוא עברייני, הוא רק צוחק עליך כאילו שאינו עובר עברות. הוא מרמה, הוא נואף והוא אף מושחת. הפושעים הם הטיפשים והחלשים, אלה שאין להם שכל להסתיר את פשעיהם.

לפי השקפתו החדשה, החברה החילונית בישראל מגדירה אמנם פרטים מסוימים בתוכה כעבריינים — את הטיפשים והחלשים — אך למעשה כולה נגועה בעבריינות. החוזר בתשובה פורש מחברה זו ומערכיה העברייניים, ואגב כך חדל להיות עברייני; ואילו אלה שהאשימו אותו בעבר, וניסו לחפות בכך על אשמתם הם, ממשיכים להיות עבריינים. יש כאן תהליך קיצוני של דה־סטיגמטיזציה, כאשר הנאשם, לא רק שאינו מקבל על עצמו את הגדרת המאשימים לגביו, אלא רואה עתה בהם את הנאשמים האמיתיים. גם החוזרים בתשובה שלא היו עבריינים מאמצים תפיסה זו, ורואים את עצמם כבעלי עבר עברייני. בכך מתבטל הצורך שלהם לקבל הסברים. אומר נחקר מס' 52:

יצר הרע ידע איך לסדר אותי... שולח אותך לבלות, לעשות חטאים רחמנא ליצלן, שתינה, שלא יהיה לך פתח לחשוב על חזרה בתשובה.

נחקר זה, שלא היה עברייני לפי חוקי המדינה, רואה עצמו כעברייני לשעבר, וגם הוא משתמש באותם הסברים של העבריינים החוזרים בתשובה כדי לנטרל את עברו. כתוצאה מראייה חדשה זו אין תלמידים בישיבה פונים לחבריהם בדרישה להסבר עברם, ובכך מפחיתים את האיום שבעבר זה על הזהות החדשה. בנושא זה אומר נחקר מס' 15:

אני לא אוהב לדבר על העבר שלי, זה מגעיל אותי. כאן לא מדברים על זה. יצאנו מזה, ברוך השם.

התחברות דיפרנציאלית חדשה

ההתנהגות העבריינית מעוגנת במציאות החברתית שבה חי העברייני ומשמשת לה ביטוי. העבריינות של הפרט היא תוצאה של עורך לחצים חברתיים בכיוון עברייני (Sutherland & Cressey, 1974). מכאן שפרישה מחברה שבה הוגדרו כעבריינים, והצטרפות לחברה שומרת חוק (כפי שמחייבת היהדות; ר' רמב"ם, הלכות תשובה, ו, א), תביא לביטול הגדרה זו ולביטול לחץ חברתי בכיוון עברייני. הצטרפות למסגרת חברתית חדשה — שבה לחצים רבים נגד עבריינות — תביא לאימוץ התנהגות בלתי עבריינית (Cressey, 1955) ולשימוש בהסברים חדשים לעבר העברייני (ר' Berger & Luckmann, 1966, p. 146). על

השפעת הניתוק מהחברה הקודמת ועל אמצעים לביצועו אפשר ללמוד מדברי נחקר מס' 22:

שלושה חודשים ראשונים [בישיבה] לא יצאתי הביתה. יעצו לי בישיבה שלא כדאי, שאם אחזור הביתה אני יכול ליפול מחדש. כאן חושבים שכל העולם דתיים, וכולם בעלי תשובה. כשראיתי אותך במכנסי הג'ינס שלך בישיבה, בלבלת אותי, כאילו נפלת מעולם אחר. היום כשאני רואה את החברים שלי מהעבר, אני מרחם עליהם.

העולם החברתי הקודם נעשה זר לו, והוא אינו חייב לו הסברים כלשהם.

הסברים המשחררים מאחריות לעבר העברייני

התעלמות מהעבר היא פתרון חלקי בלבד לניגוד שבין העבר העברייני להווה הדתי. אפשר לדרוש התעלמות כזו מהזולת, אך קשה לצפות שהחוזר בתשובה עצמו יצליח להתעלם מעברו (ר' 49-62; Rotenberg, 1987, pp. 49-62; Berger & Luckmann, 1966, pp. 146-147). ואכן, למרות שחלק מהנחקרים המעיט לספר על עברו העברייני, הרי אף אחד מהם לא שכח עבר זה. במקום להתעלם מהעבר ניסו הנחקרים בדרך כלל למצוא דרך להתאים מילולית בין העבר הכושל ובין ההווה והעתיד. לצורך זה הם נעזרו בתפיסות היהודיות הנלמדות בישיבה, המתייחסות לנושאים כמו טבע האדם, יחסיו עם החברה וחופש הבחירה שלו. תפיסות אלה מאפשרות להם לראות את עברם ולהציגו לאחרים כאור חיובי יותר והגיוני, ובצורה שלא תאיים על זהותם העכשווית כיהודים דתיים שומרי חוק. הם לומדים בישיבות להשתמש בתירוצים בעלי אופי דתי, להכיר בשלילה שבמעשיהם בעבר אך לא באחריות להם. את האחריות למעשים אלה הם תולים בגורמים חיצוניים להם כמו לחץ חברתי, טבע האדם (כפי שברא אותו האל), בחוקים של האל, או ישירות ברצונו של האל. החוזרים בתשובה השתמשו בארבעה טיפוסי תירוצים:

1. פירוש מחודש של המציאות החברתית החילונית, שבה חיו בעבר, לפיו מציאות זו היא האחראית לעבריינותם.
 2. פירוש מחודש של טבע האדם כרע מנעוריו, אך כניתן לתיקון באמצעות לימוד תורה והתנהגות על פיה.
 3. תפיסה דטרמיניסטית של החיים, לפיה לא האדם קובע את אופי חייו, אלא הכול נקבע בידי האל.
 4. תפיסת העבר העברייני כשלב בדרך לאמונה הדתית.
- שיטות פרשנות אלה נלמדו ואומצו בידי החוזרים בתשובה תוך כדי שהותם בישיבות, אם דרך לימוד במקורות היהודיים ואם מתוך דברי הרבנים בשיעורי המוסר השונים. כל התפיסות האלה, עליהן יורחב להלן, מאפשרות לחוזר בתשובה לגשר על הניגודים שבין העבר העברייני להווה הדתי, להסיר בכך את האיום של זהות העבר העברייני על הדימוי החברתי והדימוי העצמי וליצור זהות חברתית וזהות עצמית חדשות וחיוביות.

פירוש מחודש למציאות החברתית הקודמת: האשמת החברה החילונית בעבריינות זוהי שיטת הפרשנות המקובלת ביותר בקרב הנחקרים. הם רואים אמנם את התנהגות העבריינית בעבר כשלילית, אך תולים את האשמה לכך בנורמות ההתנהגות של החברה החילונית ובתיגום כעבריינים. פרשנות מחודשת זו, בין אם היא משקפת את המציאות בעבר ובין אם היא משכתבת אותה, מאפשרת להם לפטור את עצמם מאחריות למעשיהם העברייניים, וממילא הם נפטרים לפחות חלקית מרגשות אשם ומתיוג עצמי שלילי. התפיסה החדשה הזו הוא פועל יוצא מאימוץ ההשקפה היהודית הרתית, לפיה כל יהודי חייב לקיים את מצוות הדת, וכיוון שהחברה החילונית אינה מקיימת את חוקי הדת, הריהי חברה עבריינית. אומר נחקר מס' 13:

החברה החילונית שלנו מעוותת בגלל אינטרסים. מה ההבדל בין מנתח, שעושה הפלות בשביל כסף, שהוא בסך הכול רוצח תינוקות, לבין גנב, כמו שאני הייתי? לגבי הקב"ה שניהם שורים, ואולי הגנב פחות חוטא. אבל בחברה הזאת הרופא יזכה לכבוד ויהיה אדם מכובד, והגנב בוזי ויזרק לבית הסוהר.

אם בעבר ראה את עצמו כסוטה מהנורמות, הרי עתה, לאחר שחזר בתשובה, הופכות בעיניו אותן נורמות להיות נורמות סוטות, וממילא אין לבוא אליו בטענות על סטייה מנורמות סוטות.

גישה זו, הרואה בתרבות החילונית את הגורם לעבריינות, זוכה לחיזוק בדברי הרבנים, העומדים בראש הישיבות לחוזרים בתשובה. אומר, למשל, הרב ראובן אלבז כשיעור מוסר בישיבת "אור החיים":

אם היו משנים את התכניות ככלי התקשורת, מחדירים בהם תורה ויראת שמים, פני המדינה היו נראים אחרת. מדוע צריכים כל הזמן לשמוע שירי גויים? מדוע יש על המסך סרטים פורנוגרפיים? מדוע מחללים את השבת? למה הילדים צריכים לשמוע מהרדיו שירים של ניאוף רוב הזמן? מפני מה צריכים לגרות בהם את היצר הרע? הפשע הולך ושוורץ בתוכנו לאחרונה. בעיית הסמים בבתי הספר הולכת ומחריפה, וראשי החינוך אינם יודעים כיצד להתגבר על הבעיה, המתחילה לכלות כל חלקה טובה. הפתרון הוא, כמו שאני אומר ועושה תמיד, תחנו בעזרת השם דברי תורה, או יהפכו כולם קדושים וטהורים. (המאור שבתורה, חוברת ז, תשד"ם).

כמעט כל הנחקרים, 43 מתוך 50⁵, תירצו את עבריינותם בהשפעת המציאות החברתית השלילית, שבה חיו בעבר. היו להם שני סוגי הסברים, שחלקם ניתנו במקביל: מחצית מהנחקרים הסבירו את עבריינותם בעבר כתוצר של החברה החילונית הרחבה, שבה "כל אחד פועל למען האינטרס הפרטי שלו, ולא אכפת לו מאחרים" (נחקר מס' 22); "החילונים רוצים שיהיו הרבה פושעים, כדי שהשופטים והשוטרים ירוויחו כסף" (נחקר מס' 5); "החברה החילונית מלמדת את הבן-אדם לפשוע, כששמה אותו בבית הסוהר,

5 הצגת נתונים מספריים כאן ובהמשך נועדה לתיאור בלבד ואינה יכולה להוות בסיס להסקה כמותית ולהכללה.

כאוניברסיטה לפשע" (נחקר מס' 27). אלה משחררים את עצמם מהרגשת אשמה באמצעות האשמת התרבות החילונית בעבריינותם, ובאמצעות שלילה של החברה והחוקים שהגדירו אותם כעבריינים.

שלושים ותשעה נחקרים הסבירו את עבריינותם כנובעת גם, או רק, מהשפעת חברה מצומצמת יותר וסוטה מנורמות החברה החילונית. אלה לא יכלו להסתפק בייחוס עברותיהם להשפעת החברה החילונית הרחבה, אם משום שבן שיחם, המראיין – אדם שמחוץ לישיבה – מבחין בין התנהגותם העבריינית ובין נורמות ההתנהגות של החברה החילונית, ואם משום שגם בעיניהם נראות עברותיהם כחמורות יותר מן העברות המאפיינות את האדם החילוני שלא הוגדר כעברייני בחברה החילונית. לגביהם, כפי שנראה בהמשך, נותר עדיין הצורך לנטרל את הרגשת האשמה בשיטות נוספות.

פירוש מחדש של טבע האדם כרע מנעוריו, אך כניתן לתיקון באמצעות לימוד התורה והתנהגות על פיה

לעתים, תוך כדי לימודיו בישיבה, החוזר בתשובה מאמץ תפיסה חדשה לגבי טבעו של האדם, לפיה ההתנהגות העבריינית משקפת נטיות טבעיות שלו, ולא את בחירתו החופשית. הוא לומד, לדוגמה, כי "יצר לב האדם רע מנעוריו". למרות זאת ניתן באמצעות לימוד התורה וחיים על פי היהדות לשנות את מניעיו היצריים למניעים רוחניים ומוסריים, ובמקביל לשנות את התנהגותו ולהפסיק לעבור עברות. רעיון זה בא לידי ביטוי במדרש הבא: "אמר להם הקב"ה לכני ישראל: בני, בראתי לכם יצר הרע, בראתי לכם תורה תבלין. כל זמן שאתם עסוקים בה, אינו שולט בכם" (אבות דרבי נתן, טז). פרשנות זו, המאפשרת לגשר על סתירות בין העבר העברייני ובין ההווה הדתי, מבוססת, אליבא דרוטנברג (1994), על שיטת הרה"כיוגרפיה המדרשית, המאפשרת לעבריינים החוזרים בתשובה לפרש מחדש את עברם ולצמצם את אחריותם לו, וזאת על סמך דוגמאות של אישים במקרא, שאמנם חטאו – אך זוכו בדיעבד על ידי המדרש. בנושא טבעו הרע של האדם והאפשרות לתיקונו אומר נחקר מס' 9:

כן-אדם בלי תורה, שום דבר לא עוצר אותו. בשעת כעס מסוגל לעשות כל דבר. בדרך כלל הוא עושה משהו שיש לו בו אינטרס, ומה עור, שיש לו תאוות כספים וסמים. ירא שמים יודע, שיש דברים אחרים יותר חשובים מאינטרס, דברים שלומדים מהתורה.

ההתנהגות העבריינית בעבר לא הייתה התנהגות סוטה. אדרבא, היא שיקפה את ההתנהגות הטבעית של האדם. החזרה בתשובה גורמת לאדם להתנהג בדרך שונה מההתנהגות הטבעית. נחקר מס' 13 מבהיר תפיסה זו בתארו את העבריינים כאנשים חיוביים, השבויים בידי יצריהם הטבעיים:

אני מכיר את כל העבריינים. כולם היו חברים שלי. יש להם לב זהב. רק צריך להראות להם את הדרך. אם לא – ה' ירחם. הם ימותו בסמים או ישבו כל ימיהם בבית סוהר. בסך הכול העבריינים הם סתם מסכנים. הכל ריקנות, הולכים אחרי היצר.

האשמת היצר הרע בעבר העברייני חוזרת בצורות שונות בדברי 19 מן הנחקרים. לפי התפיסה המקובלת עליהם, יצר זה שוכן בנפשו של כל אדם ורק באמצעות לימוד התורה ניתן ללחום בו. תפיסה זו עולה, כאמור, מתוך המקורות היהודיים השונים הנלמדים בישיבות, ומודגשת בדברי הרבנים בשיעורי המוסר. מספר נחקר מס' 24:

חוץ מזה היו השיחות של הרבנים, בעיקר של הרב פנחסי, שדיבר על היצר הרע שמנסה לפתות את האדם, והסביר לנו כיצד להתמודד איתו. לפעמים באים אליך רעיונות של יצר הרע, ומה אני עושה פה, ובעזרת שיחות אלה אתה יודע להתגבר. קודם לא ידענו.

תפיסת העבריינות בעבר כתופעה נורמלית משחררת את החוזר בתשובה מתחושת אשמה לגבי עברו העברייני בחברה החילונית, ומאפשרת לו לבנות הווה ועתיד חדשים מבלי להיות מחויב לשלם על חטאי העבר.

תפיסה דטרמיניסטית של החיים: הכול נקבע בידי האל

כאופן כללי מקובלת ביהדות תפיסה אינדטרמיניסטית, שלפיה יש לאדם חופש בחירה לגבי התנהגותו (לדוגמה ר' ספר דברים, פרק ל, פס' טו-יט). למרות זאת היו במשך הדורות תפיסות דטרמיניסטיות, שהגבילו את חופש הבחירה, וראו את פעולות האדם כהכרחיות (לדוגמה ר' חיסדאי קרשקש: אור ה', מאמר שני, כלל ה), או גישות שדרשו מהאדם שלא להתעסק בחקירת הניגוד שבין הבחירה החופשית ובין ידיעת האל, אלא להתנהג כאילו יש לאדם חופש בחירה, תוך ידיעה שלמעשה כל מעשיו נגזרו בידי האל (לדוגמה, בחיי אבן פקודה: חובות הלכות, שער שלישי).

חמישה נחקרים הביעו בצורות שונות תפיסה דטרמיניסטית, שלפיה גורלם ומעשיהם בעבר ובהווה נקבעו בידי האל. אומר נחקר מס' 33:

כשבן-אדם נופל, זה מהשמים. כל מה שקרה איתי זה מהשמים. אילו אבא שלי לא היה חולה, אולי היה קבלן, והיה מכניס אותי לישיבה, ואז ודאי הייתי היום גאון, אבל מהשמים עשו, שיהיה חולה.

שני נחקרים הציגו תפיסה מורכבת יותר, שלפיה גורלו של אדם נקבע אמנם בידי האל, אך גורמים נוספים מחוץ לאדם יכולים להשפיע עליו; למשל, אבותיו המתים של האדם. אומר נחקר מס' 36:

אני יודע שהחזרה בתשובה שלי זה בזכות הצדיקים ובזכות אבותי והסבא שלי, שהם היו צדיקים גדולים. וזה מהשמים, שהם התפללו עלי, שהקב"ה יחוס עלי ויחזיר את נשמתו למוטב. גם יכול להיות, שהבעיות שלי היו בגלל רשעים, שהיו כמשפחה.

תפיסה כזו של מעשי האדם וגורלו מבטלת במידה רבה את אחריותו של החוזר בתשובה למעשיו בעבר, ואגב כך מונעת רגשות אשם. כל חמשת ההסברים מסוג זה ניתנו מפי תלמידים באותה ישיבה, אולי משום ששייבה זו, בהיותה מודעת לצורך שלהם לתאם בין העבר להווה, היא זו שסיפקה להם הסברים אלה.

תפיסת העבר העברייני כהתנסות בדרך לאמונה הדתית העבריינית בעבר, ובעיקר העונש עליה, נתפסים כעיני שבעה נחקרים כשלבים חשובים בדרך לתשובה, כירידה לצורך עלייה. דווקא העובדה שאדם היה עברייני, נתפס והושם בבית סוהר, היא שאפשרה לו לחזור בתשובה. ישנה כאן תפיסה של החיים כמערכת ניסיונות, שהאל מעמיד בה את האדם. העבריינות מבטאת את שלב הכישלון, ואילו החזרה בתשובה מבטאת את שלב העמידה בניסיון. תפיסה זו נידונה אצל חז"ל (ר' אורבך, 1971, ע' 322). הם חוששים, שאדם יתקשה לעמוד בניסיון, ומזהירים: "לעולם אל יביא אדם עצמו לידי ניסיון" (סנהדרין, קו, עא). די לו בניסיון, שהוא נדרש לעמוד בו בקיום המצוות. אומר נחקר מס' 15:

במשך החיים באים לאדם ניסיונות, שיחשוב ויתבונן ויחזור בתשובה, אך הרוכ לא מבין שאלה ניסיונות. אני שמח שנתפסתי ונכנסתי לבית סוהר. כך הייתה לי אפשרות לחזור בתשובה.

ובצורה פחות בהירה אומר נחקר מס' 9:

אם לא הייתי בא לבית הסוהר, לא הייתי חוזר בתשובה, היה קשה לעצור את הבן-אדם, ולשנות את הכיוון שלו. בבית הסוהר נעצר מהלך החיים. הבן-אדם מביט, מתבונן ומגיע למסקנה, שסתם דברים לא קורים. יש איתוחים מהשמים, שמעוררים אותו.

העבריינות בעבר היא שגרמה, בסופו של דבר, לנחקרים אלה לחזור בתשובה. מכאן שאפשר להצדיקה לפחות מצד תוצאותיה.

פרט לתפיסות הדתיות שתוארו כאן, השתמשו נחקרים בודדים בתפיסות נוספות כמו גלגול נשמות (נחקר מס' 8: "אני עכשיו גלגול חדש"), אמונה מוטעית (נחקר מס' 5: "התורה היא מעל המזל האסטרונומי, קודם אמרו לי, שהמזל שלי זה [יסוד] אש"), או ניסיון להילחם ברע שבעולם (נחקר מס' 3: "אחרי שסילקו אותי מבית הספר, ראיתי שהכל אוונטה. החלטתי ללכת נגד החברה המושחתת, לגנוב לעשירים ולתת לעניים"). בהסבר אחרון זה יש שימוש בהצדקה מסוג הכחשת הקרבן (Sykes & Matza, 1957). לא תמיד ברורה לנחקרים השקפת העולם שביסוד דבריהם. פעמים רבות הם מצטטים ממקורות יהודיים ומדברי הרבנים מבלי להבינם לעומקם. רובם עדיין לומדים מושגים יסודיים ביהדות, כך שהגישות הדתיות שלהם בנושאים שונים טרם גובשו. כך משתמשים הנחקרים לעתים בשתי שיטות פרשנות סותרות. לדוגמה, נחקר מס' 29 מבטא תפיסה דטרמיניסטית: "יכול להיות שזה משמים, שסוכבו אותי בפשע", בצד פירוש חדש של החברה החילונית, שהשפיעה עליו להיות עברייני: "העבר השחור שלי זה עניין של חברה".

תפיסות שונות במקביל רווחו גם אצל אחרים. לפי תפיסתו של נחקר מס' 27, העבריינות נובעת מטבע האדם: "יצר הרע אין לו איך לפתות את האדם בבית הסוהר, לכן מחכה לו בחוץ", אך היא גם נובעת מהשפעת החברה: "אם נסתכל, המשטרה גורמת לפשע, אך לא היא האשמה, אלא החברה". בנוסף הוא השתמש בטכניקה של תירוץ, כפי שתפורט

בהמשך, שאיננה מעוגנת בהשקפת העולם הדתית, תוך הסרת אחריות מעצמו ("הייתי מכור לסמים").

ריבוי ההסברים מעיד, לדעתי, על הרגשת הנחקרים שהסבר אחד אינו מספיק כדי לגשר על הפער שבין ההווה לעבר. כנאמר לעיל, נטרול האחריות לעבר העברייני נעשה באמצעות תירוצים שהתבססו על פרשנות בעלת אופי דתי לעבר העברייני. פרשנות זו מעוגנת בהשקפת העולם הדתית החדשה, שאותה רוכש החוזר בתשובה בישיבה. ככל שהוא מפנים יותר תפיסת עולם זו, הוא משתכנע יותר באמיתות הסבריו ובחוסר אחריותו לעבריינותו בעבר. פרשנות זו זוכה גם לאישור מצד חברתו הדתית החדשה.

נטרול האחריות לעבר העברייני בהסברים שאינם בעלי אופי דתי

כמעט כל העבריינים לשעבר (47 מתוך 50) לא יכלו להסתפק בתירוצים שהסבירו את עבריינותם באמצעות תפיסות דתיות, אם משום שטרם הפנימו תפיסות אלה, ואם משום שעבריינותם בעבר נראית בעיניהם כחמורה מכדי להצדיקה בהסברים כאלה. הם נעזרו גם בשיטות הסבר המקובלות בחברה החילונית, כפי שתוארו על ידי סקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968). גם כאן, עיקר השימוש היה בתירוצים. לא היה כמעט שימוש בהצדקות, כפי שתוארו אצל סייקס ומצה (Sykes & Matza, 1957). לא היו כמעט ניסיונות להצדיק את הפעילות העבריינית באמצעות הכחשת הנזק או הקרבן, או בטענה של מילוי התחייבות כלפי אחרים. רק מעטים תקפו את נציגי החברה, שתבעו אותם לדין, שפטו והענישו אותם.

הבחירה בתירוצים תוך ויתור על הצדקות תהיה מובנת אם נשתמש בהבחנתו של שוץ בין נימוקים של תכלית (כדי), לבין נימוקים של סיבה (בגלל) (Schutz, 1973, pp. 69–72). בעוד שלנימוקי התכלית מודע האדם תוך כדי פעולתו, הרי שלנימוקי הסיבה הוא יהיה, אולי, מודע רק לאחר שיסיים את פעולתו ויבחן אותה באמצעים של רפליקציה, כאילו אדם זר ביצע אותה.

בהצדקה אין האדם מחפש את סיבת פעולתו לאחר ביצועה, אלא נאחז בתכליתה (נאמנות לאחר) או בנימוקים טכניים (לא נגרם נזק, אין קרבן, המאשימים אשמים יותר). לעומת זאת, כל התירוצים, כפי שפורטו אצל סקוט וליימן (Scott & Lyman, 1968), הם הסברים שלאחר המעשה, המסבירים את סיבתו ומסתייגים ממנו.

החוזרים בתשובה צופים על חברתם הקודמת מזווית חדשה — מנקודת הראות הדתית. הם מסתייגים עתה מאותה חברה, מאותה תרבות, ומאותה תת-תרבות, שבהן עברו עברות, ולכן אין להם כל צורך להצדיק את התנהגותם בעבר, אלא רק להתנצל עליה. שיטת התירוץ העיקרית היא האשמת גורם שמחוץ להם בהתנהגותם (שעיר לעזאזל). הם תולים את עבריינותם בהשפעת החברה המצומצמת הקודמת שלהם, כמו השכונה, החברים ובית הסוהר: "השכונה שלנו הייתה גרועה, היו בה הרבה מעשני סמים, והיא השפיעה עלי לכיוון סמים" (נחקר מס' 9); "החברים שלי היו עבריינים" (נחקר מס' 11); "שלחו אותי

לכלא באר שבע. שם זה אוניברסיטה לפשע. שם למדתי להיות פושע גדול" (נחקר מס' 3); "גדלתי ללא יד מכוונת, וכל פושע שרצה אותי, ידע לבוא ולשלוח אותי לגנוב" (נחקר מס' 31). בסך הכול השתמשו 39 נחקרים בשיטה של האשמת אחרים בהתנהגותם העבריינית.

תליית האשמה בגורמים אחרים, כמתואר כאן, שונה מהפירוש הדתי החדש למציאות החברתית הקודמת, שעל פיו התרבות החילונית הייתה הגורם לעבריינות. כאן מתנצלים הנחקרים על התנהגות עבריינית שחרגה מנורמות ההתנהגות של החברה החילונית, שבה חיו קודם.

שיטת תירוץ שנייה, שבה השתמשו 11 נחקרים, מתבססת על טענה של חוסר ידיעה. אומר נחקר מס' 9:

כל מה שהיה לי בראש זה כדורגל ובילויים. לא הכרתי דברים אחרים ומזה גם הגעתי לפשע.

עולמו הצטמצם לחיפוש הנאות. לדעתו, אילו היה עולמו עשיר יותר ובעל תכנים רוחניים ומוסריים, לא היה מידרדר לפשע. בצד הטענה של חוסר ידיעה באה לעתים גם האשמת אחרים, שמנעו מידע חיוני זה. אומר נחקר מס' 29:

לא ידעתי שיש דבר טוב יותר, לא הכרתי את זה [את דרך החיים הדתית]. קודם לא העירו אותנו. היה צריך לבוא מישוה ולהעיר אותנו.

וריאציה נוספת בקטגוריה זו התבטאה בטענה של הרגשת ריקנות בעבר וחוסר תכלית, הרגשה שהביאה בסופו של דבר לחיפוש דרכים למלא את החלל הריק. אומר נחקר מס' 12:

כל הזמן היה חסר לי משהו. הרגשתי חלל ריק, אז חיפשתי את המתח וההרפתקנות. כך הגעתי בסוף לבית סוהר. שם הגעתי למחשבות והחלטתי לבדוק מה זה כל הסיפור הזה, שנקרא תורה.

שיטת תירוץ שלישית, שבה השתמשו 34 נחקרים, מתבססת על הטענה שההתנהגות העבריינית נבעה, לפחות בחלקה, מדחף שלא ניתן לרסנו. כמעט כל הטענות מסוג זה התייחסו לסמים ולתלות בהם. אומר נחקר מס' 25:

גנבתי בעיקר כדי להשיג כסף לסמים. כשאתה על סמים, לא אכפת לך מכלום. אפילו את האח שלך אתה מוכן להרוג בשביל הסמים.

הסמים, לדברי הנחקרים, משעבדים את האדם לחלוטין ונוטלים ממנו את היכולת לפעול בצורה רציונלית ולשמור על החוק. הוא חייב לגנוב כדי לממן את קניית הסם. אומר נחקר מס' 16:

כשאדם לוקח סמים, אז אין לו כבר אופי, הוא סמרטוט... הייתי קם ב-11:00 בבוקר, מזריק סמים, את הכסף הייתי משיג בגנבות, כשראיתי שהסמים גומרים אותי, הרמתי טלפון

לקצינת קישור מילואים, והייתי מבקש שיקראו לי למילואים. הלכתי לחודש כלבנון ושם לא יכולתי להשיג סמים. הייתי יבש חודש, עד שחזרתי הביתה.

גם אם רצה להפסיק ליטול סמים, לא היה מסוגל לכך. הוא קיווה שגורם חיצוני יביא אותו להפסקת השימוש בסמים. דברים דומים נשמעו גם מפיהם של שאר החוזרים בתשובה, שהיו מכורים לסמים קשים. אומר למשל נחקר מס' 10:

כשהורקתי לי לבן, ידעתי שזה הסוף, שאין עוד שלב נוסף אחרי זה. לפעמים רציתי, שתהיה לי תאונת דרכים, שאפצע ויקחו אותי לבית חולים לשלושה חודשים בלי סמים.

טענה זו הופיעה בדרך כלל בצד האשמת אחרים בהשתעבדות לסמים, שכן טענה של עבריינות כתוצאה מתלות בסמים עדיין אינה פוטרת מאשמת ההשתעבדות לסמים, שגם היא עברה. כך מאשים נחקר מס' 50 את הרופא בהתמכרותו לסמים:

קיבלתי מרופא כדורי הרגעה לכאבים. הוא נתן לי כדורי פיתון, שהם 80 מסוכן, ויש בהם קוקאין, ומשתעבדים מהם.

בנוסף לשלוש שיטות תירוץ אלה השתמשו הנחקרים בתירוצים כמו נטייה בלתי נשלטת להרפתקנות או הימצאות במצוקה. לדוגמה, נחקר מס' 46 ונחקר מס' 48 הסבירו שעבריינותם הייתה תוצאה של ה"לם קרב שפגע בהם במלחמה. השימוש הנרחב בתירוצים מן הסוג שלא הועיל להם בעבר בבית המשפט מעיד, אולי, שהנחקרים חשים שהם זכאים כעת להשתמש בתירוצים אלה; שבניגוד לעבר, יש בהם עתה כדי לשכנע את השומעים. החזרה בתשובה מזכה אותם עתה באמינות, שלא הייתה להם בעבר.

כאמור, 47 נחקרים השתמשו בתירוצים שאינם בעלי אופי דתי. מתוכם, 37 עשו כך במקביל לשימוש בתירוצים בעלי אופי דתי, ו-10 השתמשו רק בתירוצים שאינם בעלי אופי דתי. שישה מבין האחרונים היו תלמידים חדשים יחסית, ששהו בישיבות בין חצי שנה לשנה בלבד. נראה שהללו טרם הפנימו את התפיסות הדתיות שיאפשרו להם להסביר מחדש את עברם בצורה בלתי מאיימת.

בלוח 1 מוצגת התפלגות סוגי ההסברים בקרב 50 הנחקרים העבריינים לשעבר, לפי משך השהות בישיבה.

בלוח 1 ניתן להבחין שיש קשר חיובי, אם כי לא מלא, בין זמן השהות בישיבה לבין ממוצע מספר ההסברים הדתיים למרואיין. נראה שהיכולת להשתמש בהסברים דתיים מתפתחת עם הזמן, לפחות עד סוף השנה השלישית, ככל שהחוזר בתשובה רוכש יותר ידע דתי ומפנים יותר רעיונות דתיים. למרות העלייה ההדרגתית בשימוש בהסברים אלה, אין ירידה מקבילה בשימוש בהסברים חסרי אופי דתי. כתוצאה מכך, עומדות לרשות החוזר בתשובה הוותיק יותר אפשרויות להסבר ולנטרול של עברו העברייני. רוב הנחקרים השתמשו במספר הסברים, מסוגים שונים, לעבריינותם בעבר. ריבוי ההסברים והגייוון שבתוכנם מעידים הן על הצורך הרב של העבריינים החוזרים

לוח 1: התפלגות סוגי הסברים בקרב 50 הנחקרים העבריינים לשעבר, לפי משך שהות בישיבה

סה"כ	3+	3-2	2-1	1-½	שהות בישיבה (כשנים)	
25	8	4	7	6	התרבות החילונית גרמה לעבריינות	הסברים בעלי אופי דתי
19	8	3	4	4	היצר הרע גרם לעבריינות	
5	1	1	—	3	בשמים נקבע שיהיה עברייני	
7	2	1	1	3	העבריינות — שלב בדרך לדתיות	
6	2	4	—	—	הסברים דתיים אחרים	
62	21	13	12	16	סה"כ הסברים דתיים	
1.24	1.40	1.63	1.33	0.89	ממוצע הסברים דתיים למרואיין	
39	12	5	7	15	העבריינות — תוצאת השפעה חברתית	הסברים שאינם בעלי אופי דתי
11	3	3	1	4	העבריינות — תוצאת חוסר ידע	
34	11	5	7	11	העבריינות — תוצאת דחף שאינו בר כיבוש	
12	4	3	1	4	הסברים אחרים שאינם דתיים	
96	30	16	16	34	סה"כ הסברים חסרי אופי דתי	
1.92	2.00	2.00	1.78	1.89	ממוצע הסברים שאינם דתיים למרואיין	
158	51	29	28	50		סה"כ הסברים ממוצע כללי של מספר הסברים למרואיין
3.16	3.40	3.63	3.11	2.78		
50	15	8	9	18		מספר הנחקרים (n)

בתשובה לשחרר את עצמם מאשמת עבריינותם והן על הקושי בהשגת מטרה זו. הסבר מסוג אחד אינו מספיק, לדעתם, לשחרור זהותם הנוכחית מן האיום של זהותם הקודמת. על כן יש להוסיף עליו הסברים מסוג זה או אחר. הסברים בעלי אופי דתי בלבד אינם מבהירים מדוע עבריינותם הייתה חמורה יותר מן העבריינות המאפיינת, בעיני הדתיים, את החילונים. מאידך, שימוש בלעדי בהסברים שאינם בעלי אופי דתי מתעלם מהשינוי שחל בתפיסת העולם של החוזרים בתשובה, או מתכחש לו.

סיכום והצעות למחקר עתידי

הישיבות מאפשרות לעבריינים המשתקמים בתוכן להשתלב כשווים בחברה שומרת חוק, מבלי שעברם העברייני יאיים על זהותם החברתית החדשה ועל זהותם האישית. הרבנים ושאר תלמידי הישיבה מתעלמים מעברו של העברייני החוזר בתשובה ואינם מתייגים אותו כעברייני, תוך יישום ההשקפה היהודית, הדורשת התעלמות מן העבר הכושל. התעלמות זו יעילה אמנם בהפחתת הלחץ החיצוני למתן הסברים, אך אינה פותרת את הצורך האישי בהתאמה בין העבר להווה, וביצירת זהות אישית שלמה, חיובית והגיונית, שלא תאויס על ידי חטאי העבר. אימוץ תפיסת העולם החדשה, כולל הסבריה לגבי העבר העברייני, מאפשר לעבריינים החוזרים בתשובה ראייה כוללת של המציאות הנוכחית ושל המציאות

הקודמת, וכך הם יכולים להסביר את עברם בצורה שלא תאיים על ההווה ועל העתיד. בדרך כלל, התפיסה החדשה של המציאות והשימוש בהסברים בעלי אופי דתי במתכונת של תירוצים אינם מסירים לחלוטין את האיום על הזהות החדשה, ולכן משתמשים החוזרים בתשובה גם בתירוצים שאינם בעלי אופי דתי. הצירוף של שתי השיטות להסבר העבר מאפשר פתרון אופטימלי לבעיית הפער בין הזהות הקודמת לזהות החדשה. מחקר זה עסק בשיטה לשיקום עבריינים המתמקדת בשיפור הדימוי החברתי והדימוי העצמי הנמוך של אסירים לשעבר, שיטה המנסה ליצור אצלם זהות חדשה של אזרחים שווים בחברה שומרת חוק. ממחקרים שונים עולה שמימוש מטרה זו עשוי לצמצם נטייה לפשע (Fitts & Hamner, 1969; Reckless, 1967). העובדה שפחות מ-10% מן העבריינים לשעבר המשתתפים בתכנית זו נכלאו מחדש, תומכת במסקנה זו. יש חשיבות בעריכת מחקרים נוספים, אשר יבדקו, למשל, את הקשר בין סוגי ההסברים הניתנים לעבר העברייני ומידת הנכונות החברתית לקבלם, לבין סיכויי השיקום של עבריינים. עוד יש לחקור את הזהות העצמית של עבריינים משתקמים ואת השינויים שחלו (או לא חלו) בזהות זו במסגרות נוספות: הן בתכניות שיקום חרוץ-קהילתיות אחרות, כמו קיבוצים, והן במוסדות שאינם מבודדים מהחברה הרחבה, כמו הוסטלים לשיקום עבריינים בקהילה. על סמך מסקנות ממחקרים כאלה ניתן יהיה לפתח תכניות נוספות לשיקום עבריינים, בעלות סיכויים לפתח בהם זהות עצמית כשומרי חוק ולהפחית את המועדות שלהם.

מקורות

- אורבך, א' (1971). חז"ל — פרקי אמונות ודעות. ירושלים: מאגנס.
 פלד, י' (1994, יוני). שיקום דתי בבית הסוהר. הרצאה בכנס הבינלאומי הראשון לשיקום עבריינים ולמינעית פשע דרך הדת, ירושלים.
 קרומר, ג' (1979). עבריינים חוזרים בתשובה: גישה דתית לשיקום. עבריינות וסטייה חברתית, ז, 178-169.
 רוטנברג, מ' (1994). שבעים פנים לחיים. ירושלים: מוסד ביאליק.
 שוהם, ש' ג' (1983). אות קין. תל אביב: שוקן.
 שץ, ר' (1968). החסידות כמיסטיקה. ירושלים: מאגנס.
 תימור, א' (1988). חזרה בתשובה כדרך לשיקום עבריינים. עבודה לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים.

- Austin, J.L. (1961). *Philosophical papers*. London: Oxford University Press.
 Berelson, B. (1952). *Content analysis in communication research*. New York: The Free Press.
 Berger, P., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality*. New York: Doubleday.
 Braithwaite, J. (1989). *Crime, shame and reintegration*. Cambridge University Press.
 Cicourel, A. (1964). *Method and measurement*. New York: The Free Press.
 Cohen, S. (1977). Introduction. In W. Probyn (Ed.), *Angel face* (pp. 11-17). London: George Allen and Unwin.
 Cressey, D. (1955). Changing criminals: The application of the theory of differential association. *American Journal of Sociology*, 61, 116-120.
 Emerson, R. (1969). *Judging delinquents*. New York: Aldine.

- Erickson, F. (1977). Some approaches to inquiry in school community. *Ethnography, Anthropology and Education Quarterly*, 7, 58–69.
- Felson, R., Baccaglino, W., & Ribner, S. (1985). Accounting for criminal violence : A comparison of official and offender versions of the crime. *Sociology and Social Research*, 70, 93–95.
- Fitts, W. H., & Hamner, W.T. (1969). *The self concept and delinquency*. Nashville, TN: Nashville Mental Health Center.
- Gerth, H., & Mills, C. W. (1954). *Character and social structure*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Goetz, J. P., & LeCompte, M. D. (1984). *Ethnography and qualitative design in educational research*. Orlando: Orlando Academic Press.
- Guba, E., & Lincoln, Y. (1988). Do inquiry paradigms imply inquiry methodologies? in D. M. Fetterman. (Ed.), *Qualitative approaches to evaluation in education* (pp. 85–115). New York: Praeger.
- Hamilton, L., & Hagiwara, S. (1992). Roles, responsibility and accounts across cultures. *International Journal of Psychology*, 27, 157–169.
- Holsti, O. (1969). *Content analysis for social science and humanistics*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Kalab, K. (1987). Student vocabularies of motive — Accounts for absence. *Symbolic Interaction*, 10, 71–83.
- Lewis, O. (1961). *Village life in northern India*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- Mannheim, K. (1940). *Man and society in an age of reconstruction*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Margolin, L. (1990). When vocabulary of motive fails: The example of fatal child abuse. *Qualitative Sociology*, 13, 373–385.
- Marolla, J., & Scully, D. (1987). Attitude toward women, violence and rape: A comparison of convicted rapists and other felons. *Deviant Behavior*, 7, 337–355.
- Marshall, G. (1981). Accounting for deviance. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 1, 17–45.
- Merriam, S. B. (1988). *Case study research in education: A qualitative approach*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Mills, C. W. (1940). Situated action and vocabularies of motive. *American Sociological Review*, 5, 904–931.
- Phillips, D. (1973). *Abandoning method*. London: Jossey-Bass.
- Plummer, K. (1983). *Documents of life*. London: George Allen and Unwin.
- Ray, M. C., & Simons, R. L. (1987). Convicted murderers, Accounts of their crimes. *Symbolic Interaction*, 10, 57–70.
- Reckless, W. C. (1967). *The crime problem*. New York: Appleton.
- Rotenberg, M. (1987). *Re-biographing and deviance*. New York: Praeger.
- Schutz, A. (1973). *Collected papers*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Scott, M. B., & Lyman, S. M. (1968). Accounts. *American Sociological Review*, 33, 46–62.
- Scully, D., & Marolla, J. (1984). Convicted rapists' vocabulary of motive: Excuses and justifications. *Social Problems*, 31, 530–544.
- Sutherland, E., & Cressey, D. R. (1974). *Criminology*. Philadelphia: Lippincott.
- Sykes, G. M., & Matza, D. (1957). Techniques of neutralization. *American Sociological Review*, 22, 664–670.